

Zitierhinweis

Pánek Jurková, Jitka: Rezension über: Petra Baštová, Třetí pilíř zahraniční politiky? Západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, Praha: Academia, 2018, in: Český časopis historický, 2020, 2, S. 522-527, DOI: 10.15463/rec.86200961

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

vojenského materiálu mírovými silami UNFICYP, podle některých interpretací však údajně pomohl udržet Makariosovu vládu u moci. I tak se kyperskému vůdci nepodařilo zabránit dalšímu nebláhemu vývoji, který v roce 1974 završila turecká invaze na ostrov.

Díky Kourově zaměření na širší škálu aktérů, zapojených do jednání o kyperské otázce a jeho snaze reflektovat dynamiku lokálního vývoje i globální kontext, je jeho analýza barvitá a čtivá. Na příkladu Kypru ukazuje, že se malé státy v době studené války sice často ocitaly ve vleku velmocenské politiky, dokázaly však svého závislého postavení mnohdy využít ve svůj prospěch. V rámci studenovělečného systému mezinárodních vztahů, na který bylo donedávna stereotypně nahlíženo jako na absolutně bipolární, se tak malé státy projevovaly též jako aktivní „hráči“, nikoli pouze jako jeho pasivní oběti.

Nikola Karasová

Petra BAŠTOVÁ

Třetí pilíř zahraniční politiky? Západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století

Praha, Academia 2018, 453 s., ISBN 978-80-200-2797-9.

Kniha Petry Baštové je zajímavým počinem hned v několika směrech. Jednak jde o jednu ze vzácných prací na téma kulturní diplomacie, resp. zahraniční kulturní politiky; zároveň jde o první českou knižní publikaci zabývající se německou zahraniční kulturní politikou; a jde také o mimořádně důkladnou analýzu tématu s důsledky i pro dnešek.

Diskuse o této knize je zároveň rozpravou o přístupu ke zkoumání kulturní diplomacie¹ – oblasti, která láká výzkumníky z různých oborů zejména od devadesátých let 20. století, kdy vyšla vlivná práce Josepha Nye o „měkké moci“,² tedy kapacitě státu kultivovat svou atraktivitu na mezinárodní scéně. Kulturní diplomacie je jedním z jejích prostředků. Ačkoli vědecká obec zdaleka nedospěla ke konsenzu ohledně definice kulturní diplomacie, v zásadě jde o snahu státu naklonit si zahraniční veřejnost prostřednictvím kultury.³ V českém jazyce není na toto téma mnoho publikací – systematicky se jím zabývá Eliška Tomalová z perspektivy

1 Budu používat v mezinárodní literatuře běžnější termín kulturní diplomacie. Termín „zahraniční kulturní politika“ je specifický pro německý kulturní okruh.

2 Joseph S. NYE, *Soft Power*, Foreign Policy 80, 1990, č. 3, s. 153–171.

3 Pro různé definice viz např. Jessica C. E. GIENOW-HECHT – Marc C. DONFRIED, *Searching for a Cultural Diplomacy*, New York 2010. Důležité je, že se pojetí kultury v různých materiálech může významně lišit, jak uvidíme i níže v této recenzi. Baštová definuje zahraniční kulturní politiku jako „tu část mezinárodních státních i společenských vztahů v oblasti kultury, vzdělávání, vědy a v sociální oblasti, která je podporována státem jakožto záměrně užívaný nástroj zahraniční politiky“. Srovnej: P. BAŠTOVÁ, *Třetí pilíř zahraniční politiky*, s. 44. Podrobnější diskuse o vztahu k pojmu kulturní diplomacie tamtéž, s. 49.

mezinárodních vztahů,⁴ autorka této recenze z perspektivy mezinárodních vztahů a politické antropologie⁵ a v nedávné době také sinolog Ondřej Klimeš v rámci studia současné Číny.⁶ Petra Baštová je historička. Už z tohoto výčtu je zřejmé, že nejde o téma ponechané jednomu vědnímu oboru. Ze zahraniční literatury bychom mohli uvést četné studie zabývající se kulturní diplomacií a úzce souvisejícími pojmy (veřejná diplomacie, měkká moc, nation branding) z pohledu filosofie,⁷ studií kultury a managementu umění,⁸ brandingu či public relations.⁹

Vzhledem k různosti pojetí se liší i perspektivy zkoumání. Zatímco politologické studie a práce z oblasti mezinárodních vztahů mají sklony se zabývat spíše strukturální stránkou věci – aktéry a strategickými dokumenty, studie z oblasti kulturologie a antropologie zdůrazňují implicitní mocenské mechanismy či narativy a často berou v potaz širší spektrum aktérů než jen ty státní. Kniha Petry Baštové se řadí do prvního proudu. Je analyticky důkladná, ačkoli do jisté míry na úkor komplexnosti. Svůj výzkumný záměr ovšem autorka definuje přesně a do značné míry mu vyhovuje.

Autorka určuje cíl knihy jako „komplexní představení a nové zhodnocení koncepčních změn v zahraniční kulturní politice Spolkové republiky Německo v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století“ (s. 24). Především ověřuje tezi, zda německá zahraniční kulturní politika, která byla ve zkoumaném období označována jako „třetí pilíř zahraniční politiky“ – vedle klasické diplomacie a ekonomických vztahů – tuto roli skutečně hrála. Výzkumné období je ohraničeno lety 1959, kdy do čela kulturního oddělení Ministerstva zahraničních věcí Spolkové republiky nastoupil vlivný úředník Dieter Sattler, který stál za nárůstem významu zahraniční kulturní politiky, a rokem 1977, kdy vznikla první koncepce zahraniční kulturní politiky. To je také období, kdy zahraniční kulturní politika Spolkové republiky Německo (SRN) procházela důležitými změnami.

V úvodní kapitole autorka vymezuje základní teoretický perimetr své práce. Zajímavé je její použití Luhmannova konceptu politické moci jako cyklické dynamiky, tj. s důrazem na provázanost mezi individuálními a kolektivními aktéry (s. 39). Je otázkou, jestli je tento koncept v práci dostatečně vytěžen – individuální aktéři ve skutečnosti nejsou v knize systematicky pojednáni, ale pro ukotvení se jeví jako originální a zároveň zcela pertinentní.

Následující dvě kapitoly se věnují „situačnímu rámci“ německé zahraniční kulturní politiky. Již první z nich je čtivě psaným přehledem historického vývoje německé zahraniční kulturní politiky – který je fascinující a ukazuje jeden z největších rozkmitů

4 Eliška TOMALOVÁ, *Kulturní diplomacie: Francouzská zkušenost*, Praha 2008.

5 Např. Jitka PÁNEK JURKOVÁ, *Strategies of Israeli Musicians as National Representatives*, Urban People 17, 2015, č. 2, s. 339–352.

6 Ondřej KLIMEŠ (ed.), *Kulturní diplomacie Číny a její regionální variace*, Praha 2019.

7 Nicolas K. LAOS, *Foundations of Cultural Diplomacy: Politics among cultures and the moral autonomy of men*, New York 2011.

8 Natalia GRINCHEVA, *U.S. Arts and Cultural Diplomacy: Post-Cold War Decline and the Twenty-First Century Debate*, The Journal of Arts Management, Law, and Society 40, 2010, č. 3, s. 169–183.

9 Gyorgy SZONDI, *Discussion Papers in Diplomacy: Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*, The Hague 2008.

v pojetí této praxe v rámci jedné země. Německo si v rámci své několikanásobné redefinice identity prošlo kompletními přestavbami i v kulturní diplomacii: na počátku 20. století byla německá kultura jednoznačně spjata s vojenským duchem a později i válečným úsilím, z první světové války však Německo vyšlo ekonomicky zlomené a kultura se tak stala jednou z mála oblastí, kde mohla země ještě projevovat zahraniční ambice. Heslem se stalo: „Od světové mocnosti k duchovní veličině“ (s. 90). Výmar se měl stát mezinárodním symbolem velikosti německého ducha. S nástupem národního socialismu a za druhé světové války se úloha kultury znovu změnila: měla změkčovat často drsné působení nacistických zastupitelských úřadů a vyvolávat dojem normálního dění, zatímco se pokrytecky proklamovaná apolitičnost kultury stala tím, co dnes aktivisté často nazývají „whitewashingem“ brutální a expanzivní politiky. Kultura tedy odváděla pozornost od nacistické zahraniční agrese.

Po druhé světové válce musela být kultura zcela depolitizována. Po prvních rozpačitých letech, kdy se Německo zdráhalo projevovat mezinárodní ambice, se pozvolna ale zřetelně vzdmáhající se zahraniční kulturní politika stala signálem pro zahraničí, že nové Německo je civilní, přátelskou mocností, jak popsali i jiní autoři.¹⁰ V tomto zájmu byla posílena decentralizace, tedy svěření zahraničních kulturních aktivit orgánům horizontálně i vertikálně diverzifikovaným, a kultura byla důsledně oddělena od politiky (tentokrát nejen rétoricky, ale i strukturálně). Vzniklá dynamika zde zajímavě souvisela s rozdělením Německa – zahraniční kulturní politika SRN měla podpiřat jeho nárok na výhradní zastupování státu a připravovat půdu pro pozdější znovusjednocení. Právě v této etapě vznikl prostor pro určení zahraniční kulturní politiky jako „třetího pilíře zahraniční politiky“. Už tento stručný historický exkurz je účinnou demonstrací toho, jak různé role může hrát kultura v zahraniční politice – v tomto případě dokonce v rámci jednoho území.

Ještě před analýzou zmíněné změny se autorka věnuje ve třetí kapitole společensko-politickému kontextu SRN ve zkoumaném období – východní politice Willyho Brandta, mezinárodnímu soupeření s Německou demokratickou republikou (NDR), a demokratizaci řady oblastí života včetně kultury a médií. Kontext je zásadní: jak autorka zdůrazňuje, úspěch a trvalost popsané změny koncepce zahraniční kulturní politiky byl založen na tom, že vycházel z „dlouhodobě akceptovaných myšlenek“ (s. 21).

Jaké jsou tedy ústřední teze knihy? V šedesátých a sedmdesátých letech se v souladu s rostoucími ambicemi zahraniční politiky SRN, která odpovídala rostoucímu hospodářskému významu země, organicky rozšiřovaly způsoby prezentace německé kultury v zahraničí (více aktérů, širší škála aktivit). Tomuto procesu odpovídalo po druhé linii také rozšiřování pojetí zahraniční kulturní politiky v důsledku (západoevropské) změny ve vnímání kultury. Od klasické kultury se pozornost obracela jednak ke kultuře současné a angažované, kritické vůči vlastní minulosti, ale také ke kultuře v širokém pojetí různých projevů společenských hodnot a vztahů, tedy včetně sportu, turistiky, urbanistiky aj. S tím rostla i ambice zahraniční kulturní politiky, která již nechtěla zasahovat jen elity ale také masy.

10 Johannes, PAULMANN, *Representation without Emulation: German Cultural Diplomacy in Search of Integration and Self-Assurance during the Adenauer Era*, German Politics and Society 25, 2007, č. 2, s. 168–206.

Baštová upozorňuje, že nešlo jen o reakci na mezinárodní děje, ale také na domácí debatu – kultura byla nově definována jako „sociální“, „dynamická“ a „relativní“ (s. 189). Logickým důsledkem demokratizace pojetí byl odvrát od vnímání zahraniční kulturní politiky jako jednostranné prezentace „národní kultury“ směrem k reciprocitě: začalo zvaní zahraničních souborů do Německa, zapojení aktérů v dialogích, změna formátů na interaktivnější (tj. méně koncertů, více debat). Ústředním narativem se stala prezentace Spolkové republiky jako „moderního, demokratického, vysoce industrializovaného státu“ s dlouhou tradicí, poučeného z minulosti a usilujícího o udržení míru (s. 189). Tyto principy byly v roce 1970 zakotveny ve vůbec prvním koncepčním dokumentu „Zásadách zahraniční kulturní politiky“ (s. 231) a následně v Koncepci zahraniční kulturní politiky z roku 1977.

V této kapitole je pro čtenáře z praxe kulturní diplomacie možná překvapivé, jak aktuální jsou principy postulované v šedesátých a sedmdesátých letech. Také v dnešní (zejména evropské) kulturně-diplomatické praxi se považuje za dobrý standard zdůrazňovat principy dialogu a inkluze, pojímat kulturu široce (běžné jsou například různé kulinářské iniciativy) a nebát se kritičnosti k vlastní společnosti. Pouhé vystavování vlastních kulturních výdobytků se považuje za „démodé“, či přímo za nebezpečně národovecké. Z Baštové studie je zřetelné, že v Německu proběhl tento obrat (vedle těsně kulturně i historicky spřízněného Rakouska) v rámci Evropy nejdůrazněji. Komparativní kapitola v závěru knihy ukazuje, že např. Francie a Itálie se v daném období k těmto principům hlásily mnohem váhavěji. Nabízí se tedy otázka, zda Německo udalo trend v kulturní diplomacii, či zda se „jen“ rychleji a důsledněji přihlásilo k již probíhajícím změnám v evropském společenském smýšlení i ve své zahraničně-politické praxi. Goetheho instituty jsou dodnes známé svým progresivním přístupem k tématům i formám a nejradikálnějším „odnárodněním“ své činnosti – často prezentují umělce jiné než německé provenience (velký důraz lze vysledovat například na Blízký východ), a to i v rámci rozpočtově náročných programů, nejde tedy jen o drobné doplnění oficiální kulturní linie. Pro zkoumání současné kulturní diplomacie je rozhodně přínosné poznat genezi tohoto postoje.

Knihy Petry Baštové dobře zachycuje úskalí této změny. Postihuje celou řadu symptomatických potíží kulturní diplomacie, dobře známých z praxe: zaprvé, pro veřejnost atraktivní oblast kultury v praxi málokdy přitahuje vlivné hráče na ministerstvech, jelikož jde o méně prestižní oblast činnosti v porovnání s bezpečnostní či ekonomickou politikou. Příslušné pozice podléhají nadprůměrné personální fluktuaci a důsledné naplňování koncepcí je proto obtížné (s. 181). Druhým, také univerzálním problémem je dlouhodobost cílů kulturní diplomacie – neslučují se často s volebními cykly ani s obdobími rotace kariérních diplomatů. Za třetí je to hybridní oblast zahraniční politiky, která je často atraktivnější pro aktéry zabývající se profesně domácí kulturou spíše než zahraniční politikou, své zastánce v relevantních kruzích si tak kultura hledá obtížně. Čtvrtým významným faktorem je často přílišná obecnost proklamovaných ambicí (v případě Spolkové republiky v daném období nejen ideová, ale také geografická: soupeření s NDR vedlo k příliš širokému regionálnímu rozptylu, který nakonec neumožňoval určit skutečné priority). Ačkoli v německém případě měla ambice za zahraniční kulturní politikou vzácnou oporu v elitách, médiích i důležitých ústavních činitelích, její cíle byly do praxe převedeny jen částečně.

Studie dobře analyzuje řadu aspektů kulturní diplomacie obecně na konkrétním příkladu. Má však i několik limitů: Její důraz na koncepcce a dokumenty vede k jistému deficitu plasticity výsledného obrazu. V podstatě tu chybí konkrétní příklady kulturních iniciativ, které by čtenáře vedly k přesnější představě o celém úsilí. V důsledku jejich absence se ztrácí ze zřetel řada faktorů, které výrazně tvarují kulturní diplomacii: osobní angažmá diplomatů a ředitelů institutů v terénu (tedy nejen v ústředním aparátu ministerstva), interakce s místními hráči a komunitami, zapojení expatriantů a krajanských komunit, kulturní determinanty v cílové zemi, role konkrétních umělců.

Bařtová sice říká (s. 14), že jí jde o doplnění existujícího výzkumu o koncepční hledisko a že souvislost mezi koncepcí a praxí je pro její výzkum až druhořadá (s. 20), je však zřejmé, že tento přístup má své limity. Ty, jak autorka vzápětí připouští, vystupují na povrch napříč knihou: narážíme na osobnostní předpoklady zastánců zahraniční kulturní politiky, na ideové pozadí jednotlivých zprostředkujících organizací, na reakce publika na místě i v tisku – ale děje se tak jen útržkovitě, převážně bez zahrnutí do analýzy. Nedá se zkrátka vyhnout tomu, že kulturní diplomacie je činnost, která nabývá své reálné podoby v málo strukturovaném terénu, a jejíž dopad závisí na determinantech v oficiálních dokumentech většinou nezachycených. Za obzvláště důležitý aspekt zkoumání kulturní diplomacie považují reakce publika, neboť ty jsou zejména pro kulturní diplomacii s ambicí dialogu s cílovou zemí (kterou Spolková republika ve zkoumaném období měla) nezbytnou polovinou procesu.

Tento rozměr je možné účinně zachytit i v rámci historické studie: například Danielle Fosler-Lussier v knize o studenoválečné kulturní diplomacii USA¹¹ ilustruje velmi efektivně obecné teze na konkrétních příkladech (tedy např. ukazuje „kulturní diplomacii jako prestižní dar“ v kontextu angažmá amerických dirigentů v rozvojových zemích či demonstruje otázku kulturní inkluзивity na turné afroamerických hudebníků). Fosler-Lussier dokumentuje celý proces od vzniku koncepce na ministerstvu až po koncert na místě a jeho přijetí publikem a daří se jí tak lépe postihnout řadu významných faktorů. Pro zkoumané období by, podobně jako u Bařtové, bylo již jen těžko možné využít rozhovory s přímými účastníky, ale Fosler-Lussier používá ve svém výzkumu jako neméně cenný zdroj diplomatické depeše, což Bařtová nedělá.

Na dříve položenou otázku, co je nejproduktivnější perspektiva výzkumu kulturní diplomacie, by tedy autorka recenze odpověděla, že výzkum, který nespouští ze zřetel praxi, ať už v jakémkoli teoretickém či disciplinárním rámci.

Možná poněkud nadbytečné jsou v knize kapitoly věnované srovnání s dalšími zeměmi. Analýza jejich kulturních diplomacií je poměrně povrchní, stačilo by shrnout výrazné odlišnosti v kratší stati s referencemi na zdroje. Oproti tomu přínosné je načrtnutí dalšího vývoje německé zahraniční kulturní politiky po roce 1977, které ukazuje, jak základní principy přetrvaly a nadále se odrážejí v koncepčních dokumentech. (A naopak jak se změnily některé parciální aspekty, dané zejména soupeřením s NDR: například geografické ambice.)

Poslední výtkou vůči knize je omezení okruhu zdrojů převážně na germafonní literaturu, které má občas za důsledek omezenou perspektivu. Např. na s. 27 tvrdí autorka,

11 Danielle FOSLER-LUSSIER, *Music in America's Cold War Diplomacy*, Oakland 2015.

že „[o]tázka hranice mezi ‚politickým‘ a ‚nepolitickým‘ je tak jedním z ústředních bodů nejnovějších teoretických (především politologických) pojednání o zahraniční kulturní politice“. To může být pravda pro německý okruh, ale v současné anglofonní literatuře ke kulturní diplomacii jsou dominantními tématy aktéři,¹² regionální variace¹³ a částečně i kulturní diplomacie Evropské unie.¹⁴

V každém případě však jde o dobře a čtivě napsanou, důkladně podloženou a bezpochyby přínosnou knihu, kterou ocení ten, kdo postrádá v rámci výzkumu na poli kulturní diplomacie, resp. zahraniční kulturní politiky, více skutečně hloubkových případových studií. Zajímavé, a pro každého badatele úlevné, je, že tyto vzácné důkladně zpracované studie docházejí přes různé výchozí pozice k podobným závěrům: kulturní diplomacie je obtížně uchopitelná disciplína v důsledku své hybridity, dlouhodobosti a poněkud efemérní podstaty jejího ústředního komponentu, tedy kultury, jejíž definice výrazně fluktuuje. Zároveň je ale sférou zahraniční politiky, která má při bližším pohledu značnou vypovídací hodnotu, co se týče mnoha os zahraniční politiky daného státu – ať už jsou to identitární a normativní témata či organizační rovina. Petra Baštová dokázala osvětlit řadu těchto jevů v německé oblasti. Lépe tak rozumíme například i tomu, proč německé Ministerstvo zahraničních věcí i dnes veřejně proklamuje, že nenechá padnout Goethe Instituty, výrazně finančně oslabené epidemií koronaviru v důsledku výpadku jazykových kurzů.¹⁵

Jitka Pánek Jurková

-
- 12 Melissa NISBETT, *New Perspectives on Instrumentalism: An Empirical Study of Cultural Diplomacy*, International Journal of Cultural Policy 19 2013, č. 5, s. 557–575.2013; J. C. E. GIENOW-HECHT – M. C. DONFRIED, *Searching for a Cultural Diplomacy*; Ien ANG, et al., *Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?*, International Journal of Cultural Policy 21, 2015, č. 4, s. 365–381; David CLARKE, *Theorising the Role of Cultural Products in Cultural Diplomacy from a Cultural Studies Perspective*, International Journal of Cultural Policy 22, 2016, č. 2, s. 147–163.
- 13 Algis JUNEVIČUS – Mindaugas PUIDOKAS, *The Importance of Strategy for Forming State Image: Comparative Analysis of Lithuanian, Estonian and Finnish Cases*, Procedia – Social and Behavioral Sciences 213, 2015, s. 86–91; Ondřej KLIMEŠ, *Kulturní diplomacie Číny a její regionální variace*.
- 14 Neil COLLINS – Kristina BEKENOVA, *European cultural diplomacy: diaspora relations with Kazakhstan*, International Journal of Cultural Policy 23, 2017, č. 6, s. 732–750; Yudhishtir Raj ISAR, *Culture in EU External Relations: An Idea Whose Time Has Come?*, International Journal of Cultural Policy 21, 2014, č. 4, s. 494–508.
- 15 Corona: Maas will Goethe-Institut vor Einschnitt bewahren, Süddeutsche Zeitung, 10. dubna 2020. Dostupné na <https://www.sueddeutsche.de/gesundheits/gesundheits-berlin-corona-maas-will-goethe-institut-vor-einschnitt-bewahren-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-200409-99-647625?fbclid=IwAR2GI7ad9HiD2KDP7534ycaAarlf7jIHRxKjNFg-nzJhwUus6wLYQVti7uA> (5. 5. 2020).